

ביקורת

הצבעת מחאה

מנהיגי עבר צנועים וציבור בוחרים אידיאליסטי הם רק נוסטלגיה. גם השמחה על שיפור היחס לעולים מוקדמת. כמה מנדטים קיבלו ב-51' שוחרי השוק החופשי?

צילום: מרין כהן, לע"מ

עקרות בית אינדיבידואליסטיות. קנייה בתלוישים בשנות החמישים

רבות על היחס לנשים וילדים. בעוד החברה הוותיקה, המבוססת על ערכי המערב, מעמידה את הילד במרכז, היתה במשפחות רבות של עולים, האמונות על כיבוד אב ואם, נטייה לתת את המעט שיש לאב המשפחה ורק לאחר מכן לתת את השאריות לילדים. התנהגות זו נשפטה כהתנהגות בלתי מוסרית בעיני הוותיקים. גיל הנישואים ומשקלה של אהבה מול החלטת הורים היו גם הם מוקדים של הסתייגות והתרחקות של הוותיקים מהעולים. ילדים הוצאו מבתי העולים לא רק כדי לקבל קורת גג פיזי בחורף, אלא גם כדי לחשוף אותם לחיים הנכונים. חוק הגבלת גיל הנישואים הפך נוהגים ישנים לעבירה פלילית.

היחס הזה לעולים מעורר תרעומת רבה, ולדעתי בצדק. אולם רוזין מוסיפה כאן נקודת מבט חשובה. היא מעמידה אותנו על כך ששיח הדיכוי, המקובל היום במחוזות אקדמיים נשלטי פוסט-מודרניים, נובע מנקודת מבט מצומצמת ואנכרוניסטית. רוזין מציגת שברוב המחקרים כיום, מוצגים העולים כקורבנות של דיכוי, התעלמות או התעללות: "מטבע הדברים, המחזיקים בתפיסה זו מתקשים לגלות אמפתיה למפלים או למדכאים... גישה זו לוקה לעיתים גם בתפיסה אנכרוניסטית שכן היא מניחה שרוב תרבותיות או אפילו פלורליזם היו נתונים לפני הוותיקים כאופציה שווה לאופציית תרבות ההיגיינה, ולא היא."

שסעים ומתחים קיימים עד היום בחברה היהודית בישראל. המתח הבין-עיתי לא נעלם. גם עבור אלה שחושבים שהוא שד דמיוני שכבר נכלא בבקבוק, העובדה שהשד מתאוויר לעיתים תכופות מעלה סימני שאלה. היחס לעולים הוא שונה, אך במקרים רבים עדיין מחפיר. עם זאת, ועל אף נקודות הדמיון בין התקופות, קריאה בחובת האהבה הקשה מראה את הדרך הארוכה שעברה החברה הישראלית מאז ועד היום. ■

רק פעם בחודש. במעברת תל ירוחם לא היה כלל קו טלפון והרופא הקרוב ביותר התגורר במרחק 53 קילומטר מהיישוב. אולם הוותיקים לא שמו ליבם לפרטים אלו. בעיני רבים מהם, העולים החדשים נתפסו כמי שזוהמים את הארץ. מה שהובא לירידתם של הוותיקים, לא יכול היה שלא לעורר הסתייגות וסלידה. כך לדוגמה, מובא הציטוט הבא מ'מעריב', מקיץ 1955:

בשנת קיומה השישית מעברת חולון היא שכונת-עוני מצחינה ומזוהמת. חוצותיה מכוסות ערימות זבל מרקיבות; בורות ביוב עולים על גדותיהם, ומימיהם המעופשים זורמים לאיטם ומפלסים אפיקים בין שורות הבדונים. דלתות תאי השימוש הציבוריים נותקו זה מכבר מעל ציריהם. סירחון כבד רובץ על המעברה. יתושים וזבובי זבל למכביר מתעופפים מעל ערימות הפסולת. זימוזום צורם האוזן אינו חדל משך 24 שעות היממה; ורק עם בוא הקיץ מתוספת אליו יללת תחולי המעברה המתרבים והולכים... קבוצת יחפנים עירומים למחצה, מתאמנת בידי אבנים בחתולים... חבורת ילדים מדובללי שיער שפתותירפש מכסים את פניהם וצוארם.

בהמשך מתוארים משחקים נוספים המקובלים על ילדי המעברה, כגון איסוף קליפות אבטיחים מרקיבות מערימות אשפה. הילדים הוצגו כמי ששקועים במשחק למרות "הסרחון והרקב בצורת נזול הנוטף מערימת הזבל" (עמ' 206).

רוזין לא מביאה את התיאור הזה ודומיו כדי להראות לנו עד כמה חסרי ההיגיינה היו העולים; היא מראה לנו מה היו תחושותיהם של הוותיקים שהרבו לקרואתאורים מסוג זה. תיאורים הפוכים, ששיבחו את דרי המעברות על יכולתם להפוך את הדלות שסביבם למקום סביר ונקי, היו מועטים. אלה שבכל זאת העזו להתקרב לעולים החדשים, כמו מורים, אחיות, מדריכים ומטפלים, נתפסו כקדושים.

מעבר להיגיינה, נסבו מחלוקות

את חיי היום יום, מתוך הטורים לנשים בעיתונות ומתוך מכתבים למערכת. רק בשולי הדברים היא מסתמכת על ראיונות שנערכו לאחר זמן, ראיונות שלעיתים תכופות מגלים לנו על ההווה הרבה יותר מאשר על העבר.

היבט אחר שבו עולה קולם של היחידים המסרבים לקבל את הקולקטיב התבטא במערכות הבחירות. רוזין מנתחת שתי מערכות בחירות. האחת היתה מערכת הבחירות לרשויות המקומיות בנובמבר 1950, השנייה מערכת הבחירות לכנסת השנייה בקיץ 1951. בשני המקרים ירד כוחן של מפלגות המייצגות את הקולקטיב, ובשני המקרים, בייחוד בבחירות לכנסת, נרשמה הצלחה גדולה למפלגת הציונים הכלליים. מפלגה זו, שהפכה לימים למפלגה הליברלית, שהתמזגה עם חירות לליכוד וסופה שירדה מהמפה הפוליטית, ייצגה את המעמד הבינוני. היא היתה הקול של האזרח הנאנק תחת עול מיסים ומבקש "תנו לחיות בארץ הזו", כסיסמת הבחירות של המפלגה. היא היתה הקול של האזרח שקצת נמאס לו לשאת בנטל העלייה ההמונית (אפילו שלא העזו להגיד זאת במפורש); היא היתה הקול של אלה שביקשו שוק חופשי, אפילו אם הדבר יבוא על חשבון אלה שאין להם. הם זכו בראשותן של כמה עיריות והפכו למפלגה השנייה בגודלה בכנסת, עם 20 מנדטים (לשם השוואה, לחירות, מפלגתו של מנחם בגין, היו בכנסת השנייה רק 8 מנדטים). בחירות אלו היוו מחאה נגד הקולקטיביזם.

החלק המרתק ביותר בספרה של רוזין הוא הדיון על יחסם של הוותיקים לעולים החדשים, ובמיוחד לעולים מארצות האסלאם. גם אם החלק הזה לא תמיד מתחבר לשאר חלקי הספר, מדובר בנקודת מבט ייחודית. לעיתים רחוקות נותן לנו חיבור מחקרי את היכולת להזדהות עם הצבעים והריחות של התקופה, את היכולת להיכנס לעולם של הוותיקים ולשרשי יחסם המסויג מדרי המעברות המזרחיים. רבים שופטים לחומרה, ולעיתים קרובות בצדק, את יחסו המפלה של הממסד לעולים החדשים. רוזין דנה בהרחבה במושג הסלידה ובמערכת הדימויים שהתפתחו בקרב הוותיקים כלפי העולים. הסלידה נבעה מהשוני בנורמות החברתיות והמשפחתיות, מהשוני באשר ליחס להיגיינה ומהזוהמה שבה חיו העולים במעברות. זוהמה זו נבעה במידה רבה מהשירותים המעטים שניתנו למעברות. למרבית העולים לא היו חשמל ומים זורמים בצריפונים ובבדונים. חלקם היו רחוקים מאוד גם מכל מקור ציבורי של מים וחשמל. 10,000 עולים חיו במרחק שעלה על 75 מטר ממקור המים הקרוב. ל-18 מעברות, בהן חיו 33,000 עולים, לא היה כביש גישה. ב-57 מעברות, שבהן 83 אלף תושבים, לא היה כלל טלפון. באחת המעברות היתה מקלחת אחת ל-336 אנשים. באחרת בית שימוש ל-53 נפשות. פחי הזבל ששירתו עשרות משפחות פונו, בחלק מהמקרים,

שהוא נולד, שיתחיל לפשפש בפרטים. ההיסטוריה, כפי שמראה רוזין, איננה רק היסטוריה של מלכים ומלחמות, היסטוריה של מנהיגים והכרעות פוליטיות. ההיסטוריה, כמו ההווה, בנויה מאירועים קטנטנים, יומיומיים וטריטוריאליים כמו הרגלי ההיגיינה, תזונה וצריכה.

בסדרה של התבוננויות אל תופעות משנות החמישים מראה אורית רוזין איך האינדיבידואליזם העז להרים קולו. בן גוריון קרא לנוער לבחור בין שליחות לקריירה באמירה ברורה ששליחות עדיפה על קריירה, רבים לא שמעו בקולו. הם אולי המשיכו ללכת לתנועה, אך מיעוט קטנטן בהם בחר בשליחות. אכן, בכל חברה מגויסת מגיע השלב שבו כמה מהחברים מחליטים שנמאס להם לשחק את המשחק. שהם לא רוצים לעשות רק מה שטוב לקולקטיב. זה אולי בוטה יותר בימינו. בימי בן גוריון אף כינוס מפלגתי לא היה שואג "כן" לשאלה טורית מהבמה בנוסח "האם נבחרנו לחלק ג'ובים?" (לימור לבנת, מרכז הליכוד, 1997). אולם בסתר ליבם, זה מה שרצו היחידים שהרכיבו את מדינת ישראל.

למען הגילוי הנאות, חשוב לי לציין שאורית רוזין ואני עמיתים למקצוע וידידים מזה שנים רבות, ובספר הנסקר כאן מצטטת רוזין גם מחקרים שלי. ההתבוננויות של רוזין בתופעות האינדיבידואליזם ראיות כל אחת לסיפור נפרד, גם בלי להכניס למסגרת התיאורטית של היחידים המורדים בחברה שרוצה בקול אחד. כך למשל בהתבוננות על הצנע. אם עד עכשיו סיפרו לנו על תוכנית הצנע בנוסטלגיה, או שכתבו על הסיבות הכלכליות שהביאו ליישומה, רוזין מספרת לנו איך הגיבו עקרות הבית לתופעת הצנע. הדרישה של טובת הקולקטיב היתה שכולם יסתפקו במועט, כדי שיהיה מספיק לכולם. אולם עקרות הבית האינדיבידואליסטיות 'שמו פס' על הקולקטיב. הן אומנם ידעו כמה חשוב הצנע כדי להזין את כולם, במיוחד בתקופה של עלייה המונית, אבל מישהו היה צריך להאכיל את הילדים. וכך החלו הנשים להיות הראשונות להקים את הזעקה.

איך נאן רק מתח בין הקולקטיב ליחיד, אלא גם מתח בין גברים לנשים. הגברים עבדו ופרנסו והזדהו יותר עם הצנע. אבל בסוף היום הם רצו לחזור לבית שהיתה בו ארוחה חמה וילדים שקיבלו תזונה מאוזנת. שלא כמו בימינו, האופציה של קניית אוכל מוכן לא היתה רלוונטית. עקרות הבית נצרכו למוצרי יסוד שמהם הן התבקשו לבשל משהו. הן עמדו שעות בתורים עד שגילו שפשוט נגמר המלאי. בצד להן, עקרות הבית היו הראשונות שפנו לשוק שחור של מוצרים, מוצרים שחלקאים מכרו ישירות לצרכנים, ללא המנגנון המתווך של המדינה. הן ידעו שהן לא בסדר, אבל לא היתה להן ברירה.

הכלי שבו משתמשת רוזין כדי לשמוע את סיפורן של עקרות הבית (כמו גם את שאר הקולות בספר) הוא שליפת קולן מתוך המסמכים הרשמיים ומהעיתונים שתיארו

חובת האהבה הקשה - יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים אורית רוזין עם עובד ואוניברסיטת תל אביב, תשס"ח, 357 עמ'

אבי פיקאר

אם צריך גלגל אני גלגל" היה כתוב בגדול על קיר הסניף שלי בתנועת בני עקיבא. נושא החודש ("חודש הארגון") היה חלוציות, וזה היה העיקרון שהנחה אותנו. אנחנו, היחידים, לשירות הכלל. אנחנו חלק מקולקטיב ואנחנו רותמים את רצונו הפרטי כדי להשיג את מטרות הקולקטיב. היא זה הכלל ששמו 'השבט' או 'הסניף', תהא זו התנועה, המפלגה, היישוב או העיריה, ואפילו המדינה כולה. אנחנו חיילים בשירות דבר נעלה. זוהי דמות האידיאליסט שלאורה התחנכנו. לא מעט גופים ותנועות אידיאולוגיות מונעים על ידי אותה נכונות של יחידים להירתם לטובת הקולקטיב. התנועה הקיבוצית וההתיישבות ביש"ע היו רק דוגמאות לתופעה.

"איפה המנהיגים של פעם?", אנחנו שואלים ערב כל מערכת בחירות. איפה האנשים שהיו צנועים וסגפנים, שהלכו אל העשייה הציבורית כי קיבלו את "דין התנועה". היום, כך אנחנו מרבים לטעון, כל אחד רוצה "לעשות לביתו". פעם האנשים היו אידיאליסטים. היום זה רק אינטרסים, אנחנו חוזרים ומקטרים. ולא רק על המנהיגים של היום אנחנו מקטרים, אלא גם על ציבור הבוחרים שלהם. פעם, אנחנו מזכירים לעצמנו, האנשים חיפשו איך לתת למדינה. היום, הם רק רוצים לקבל. בערגה הזו, זקני צפת מרחיקים עד ראשית ימיה של המדינה. אז היו מנהיגים נעלים וציבור מסור. אנשים שנכונים היו להירתם ולשאת בעול צורכי המדינה הצעירה. איפה הימים ההם?

אורית רוזין מגלה לנו שהם אף פעם לא היו. מי שחושב שהיה פה שמח לפני

ד"ר אבי פיקאר הוא עמית מחקר במרכז טאוב ללימודי ישראל באוניברסיטת ניו יורק. עוסק בחקר העלייה והקליטה בשנות החמישים